

Birgitta Odén (1921–2016) in memoriam

Birgitta Odén, professor emerita i historia vid Lunds universitet, avled stilla den 5 maj 2016. Hon föddes i Uppsala den 11 augusti 1921. Lund blev hennes val då det gällde studieort, och där kom hon att stanna.

Som den första kvinnliga professorn vid det dåvarande Lunds universitet installerades Birgitta Odén under högtidliga former år 1965; hon var också den första kvinnan som upprätthöll en professur i historia i vårt land. När hon valdes in i Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien år 1973 blev hon en av de allra första kvinnliga forskarna där. Birgitta tillhörde på det viset en grupp av pionjärer. Hon märktes och hon gjorde skillnad.

Under 1940- och 1950-talen hade svenska historiker gärna inriktat sin forskning på ekonomiska och politiska teman under tidigmodern tid. Själv blev Birgitta Odén också först känd och uppskattad för tre stora böcker om den svenska statens finans- och handelspolitik under 1500-talet.¹ De innehåller en imponerande analys av skattesystemets struktur och spänningen mellan krigsambitioner och finansiella realiteter, utifrån ett stort otryckt källmaterial.

Men det var en brytningstid när Birgitta Odén tillträdde sin professur. Intressant nog öppnade hon redan i sin installationsföreläsning ett fönster mot det som senare blev ett av hennes kännetecken, nämligen intresset för teorier. I denna elegant framförda föreläsning kopplade hon finanssystemets svagheter i den tidigmoderna staten till Joseph Schumpeters begrepp ”finanssociologiska kriser”.²

Under 1960-talet och de följande decennierna konfronterades historieämnet så med nya utmaningar: först historiematerialism och nypositivistiska

1. Birgitta Odén, *Rikets uppbörd och utgift: Statsfinanser och finansförvaltning under senare 1500-talet* (Lund 1955) (avhandling); *Kopparhandel och statsmonopol: Studier i svensk handelshistoria under senare 1500-talet* (Stockholm 1960); *Kronohandel och finanspolitik 1560–1595* (Lund 1966).

2. Föreläsningen trycktes senare i utvidgad form: Birgitta Odén, ”Naturaskatter och krigspolitik – ett finansiellt dilemma”, *Scandia* 33:1 (1967) s. 1–19.

modeller, senare hermeneutik och kulturforskning, kvinnohistoria och genusvetenskap. Birgitta levde mitt i detta och var inte rädd att ta ställning. Hon försvarade alltid historia som humaniora, liksom Weibull-traditionens krav på källkritik. Samtidigt menade hon att Clio borde närma sig samhällsvetenskaperna och deras teorier. I sin forskning kom hon att ta upp en rad fruktbara nya områden: emigration, historiografi och historiedidaktik, miljöhistoria, forskarutbildning, risker, de äldre i samhället, självmord och behoven av tröst. Flera artiklar i *Historisk tidskrift* och *Scandia* markerade nyorienteringar.³ När hon intervjuades inför pensioneringen, hävdade hon att historia var en generaliserande samhällsvetenskap – men som trots detta icke fick glömma att synliggöra variationerna i den historiska verkligheten. Särskilt i hennes senare arbeten förenas breda perspektiv ofta med det på djupet mänskliga och existentiella.

Med jämna mellanrum och långt upp i åren publicerade Birgitta Odén också egna böcker eller antologier tillsammans med andra forskare. Beträktad som en helhet har hennes stora och betydelsefulla forskning framför allt rört fem områden: ett område var den redan nämnda finans- och handelspolitiken i den tidigmoderna svenska staten, i ljuset av 1500-talsregenternas försök att skapa ett östersjövälde. Ett annat var historieämnets utveckling i vårt land och forskarutbildningen i komparativ belysning under 1900-talet. Hit hör bland annat biografien om Lauritz Weibull och en mindre skrift om Sture Bolin. Odén tolkar Weibulls insatser som en del av en bredare vetenskaps- och idéhistoria. Det handlade om korsbefruktning ”i ett stort, ofta disciplinöverskridande kontaktnät”. Weibulls verk kännetecknades, menar hon, av en rationalistisk människosyn, skärpt källkritisk metod och en liberal och utvecklingsoptimistisk samhällssyn.⁴ I boken om Sture Bolin prövar Odén begreppet faktoid för att kritisera åsikten att Bolin haft antidemokratiska och tyskvänliga tendenser under 1920- och 1930-talen.⁵ I stället lyfter hon fram hans vetenskapliga gärning och strävan efter andra världskrigets slut att ”bevara källmaterial om krigets brutala verklighet till kommande generationers forskning”.

Till de historiografiska frågorna återkom Birgitta Odén sedan flera gånger med större eller mindre bidrag, till exempel i presentationen av *Annales*

3. Se t. ex. Birgitta Odén, ”Clio mellan stolarna”, *Historisk tidskrift* 87:2 (1968) s. 183–209, och ”Det moderna historisk-kritiska genombrottet i svensk historisk forskning”, *Scandia* 41:1 (1975) s. 1–29.

4. Birgitta Odén, *Lauritz Weibull och forskarsamhället* (Lund 1975).

5. Birgitta Odén, *Sture Bolin: Historiker under andra världskriget* (Stockholm 2011); Sverker Oredsson, *Lunds universitet under andra världskriget: Motsättningar, debatter, hjälpinsatser* (Lund 1996).

skolan eller i analyser av svensk historieforskning i början av 1900-talet.⁶ Till det historiografiska och vetenskapssociologiska intresset anknöt även projektet om forskarutbildningen i Sverige. I ett par antologier skrev hon dessutom om kvinnor vid universiteten.⁷ Steget var inte heller långt till historiedidaktik, som hon likaså gav sitt stöd.

Ett tredje forskningsområde utgjordes av emigration och migration; här bidrog Birgitta framför allt med uppmärksammade, ibland kontroversiella diskussionsinlägg rörande teoribildningen på området.⁸

Ett fjärde område var de tvärvetenskapliga satsningarna på forskning om de äldre i samhället, nu och då. Birgitta Odén arbetade här tillsammans med sociologen Lars Tornstam och medicinaren Alvar Svanborg.⁹ Hon bidrog inte minst med de långa utvecklingslinjerna och punktstudier kring de äldres villkor. En del av detta återkommer i en senare antologi. Bland annat visar hon i en briljant artikel att ättestupan är en myt som dock visat sig användbar för politiska syften.¹⁰

Ett femte forskningsområde var självmord i historien och hur vi skall tolka uttryck för "leda vid livet". Inom detta fält publicerade Odén en bok tillsammans med Bodil Persson och Yvonne Maria Werner.¹¹ Hon bidrog även med "mikrohistoriska essäer" och gav en intressant introduktion till det som kallats mikrohistoria.¹²

Att förknippa Birgitta Odén med förändringar i historieämnet, är lätt – ja, närmast oundvikligt. Hennes nyfikenhet och tolerans inför nya strömningar var enastående, liksom hennes förmåga att ta upp nya ämnen och teoretiska begrepp. Då hon bedömde andras forskning, strävade hon efter att förstå det som var nytt och originellt, antingen bedömningen skedde som medlem av HSNR, i andra fonder eller som sakkunnig vid tjänstetillsättningar.

6. Se t. ex. Birgitta Odén, "Inledning", i Jacques Le Goff & Pierre Nora, *Att skriva historia: Nya infallsvinklar och objekt* (Stockholm 1978); Rolf Torstendahl & Birgitta Odén, "Den weibullska inriktningen", i Gunnar Artéus & Klas Åmark (red.), *Historieskrivningen i Sverige* (Lund 2012).

7. Birgitta Odén, "Astrid Friis – Danmarks första kvinnliga professor", i Marianne Alenius, Nanna Damsholt & Bente Rosenbeck (red.), *Clios dötter genom hundra år* (Köpenhamn 1994); Birgitta Odén, "Han, hon och lagerkransen", i Christina Carlsson Wetterberg & Göran Blomqvist (red.), *Kvinnor vid Lunds universitet* (Lund 2000).

8. Se t. ex. Birgitta Odén, "Ekonomiska emigrationsmodeller och historisk forskning: Ett diskussionsinlägg", *Scandia* 37:1 (1971) s. 1–70.

9. Se t. ex. Birgitta Odén, *De äldre i samhället – förr: Fem föreläsningar* (Lund 1985); Birgitta Odén, Alvar Svanborg & Lars Tornstam, *Äldre i samhället: Teorier och forskningsansatser* (Stockholm 1982); samma författare, *Att åldras i Sverige* (Stockholm 1993).

10. Birgitta Odén, *Åldrande genom tiderna: Åldrande och äldrepolitik som en historiker ser det* (Stockholm 2012).

11. Birgitta Odén, Bodil E. B. Persson & Yvonne Maria Werner, *Den frivilliga döden: Samhällets hantering av självmord i historiskt perspektiv* (Stockholm 1998).

12. Birgitta Odén, *Leda vid livet: Fyra mikrohistoriska essäer om självmordets historia* (Lund 1998).

Samtidigt finns det skäl att framhålla den konsekvens som ändå fanns i Odéns forskning. Den vilade alltid på omfattande källstudier, genomförda kritiskt. Ofta var källorna sådana som kan kvantifieras: kamerala handlingar, befolkningsstatistik, eller antal disputationer inom forskarutbildningen. Men hon analyserade också idéer och texter kvalitativt. Gärna sökte hon förändringar över tid men även strukturen i ekonomi eller tänkande. Ett honnörsbegrepp var problematisering. Frågorna måste formuleras på ett fruktbart vis för att i bästa fall kunna lösas. I detta stod hon alltid på weibullsk mark, liksom i benägenheten att ta avstamp i kritik mot andra forskare för att sedan lansera en ny uppfattning. I det ökande intresset för att använda samhällsteori uttryckte hon gärna sin tacksamhet till föregångaren Sture Bolin. Det ingick i hennes generösa personlighet att lätt visa entusiasm, när hon blev förtjust i en vetenskaplig prestation – men den skulle gälla ett problem som var viktigt!

Öppenheten för det nya och trofastheten mot en historieforskning på stadig empirisk grund smälte hos Birgitta Odén samman till en symbios. Den gav hennes gärning en större enhetlighet än vad omgivningen ibland kanske såg. Hon släppte beredvilligt fram både positivistiska och marxistiska teorier på seminarierna, liksom nya kultur- och kvinnohistoriska ämnen och begrepp. Men hon blev aldrig själv en övertygad historiematerialist. Hon skrev inlevelsefullt om tidiga kvinnor vid universitet i Norden och deras strategier för att hantera sin utsatta positions möjligheter. Till mer avancerade teorier om genus eller postmodern diskursteori förhöll hon sig dock något avvaktande. Däremot kom särskilt hennes senare forskningar om de äldre, om självmord och tröst att inspireras av en mer existentiellt inriktad form av kulturhistoria. Hon skrev biografiska texter men försökte alltid sätta in enskilda människooöden i ett större sammanhang. När hon diskuterade mikrohistoria, vände hon och vred på relationen mellan mikro- och makrohistoria. Hon önskade inte att förtjusningen i mikrohistoria skulle leda till den "söndersmulade historievetenskapens kaos". Men hon ville inte heller att makrohistorien skulle bli fixerad vid centralmakten och bara återge en hegemonisk elitkultur. För att undvika båda farorna förespråkade hon i Jürgen Kochas och Peter Burkes anda att man pendlar mellan nivåerna, en dialektik mellan makro- och mikronivåerna.¹³

Sist och slutligen var det för Birgitta Odén alltid frågan, problemet, som var drivkraften – inte teorin. Teorier var för henne ett viktigt bollplank, däremot aldrig en från början fastlagd förklaring. I efterhand förefaller det mig också ha varit denna väg som kommit att framstå som mest fruktbar: teori inte som den initiala mallen utan som en inspiration. Den kunde, som

13. Odén (1998) s. 14.

Birgitta Odén såg det, ge analytisk hjälp och möjliggöra möten över ämnesgränserna.

Historia var en nyttig vetenskap även om den inte alltid figurerade i dagsdebatterna, menade Birgitta Odén. Med sina empiriska studier kan historikern underminera myter, avslöja vad som är nytt och gammalt i nutiden, eller kritisera förhastade prognoser. I denna tilltro till historikerns kompetens, och utifrån sin starka plikt känsla, sade Birgitta ja till många uppdrag både i och utanför universitetens värld. Så ingick hon i Gunnar och Alva Myrdals framtidsutredning. Som dekanus för fakulteterna för humaniora och teologi stödde hon till exempel miljöhistorisk forskning, och bidrog till att etablera ett program för Mellanöstern- och Nordafrikastudier.

Trots allt detta arbete på olika håll, hade Birgitta Odén tid för sina forskarseminarier och sina doktorander. Hon var en dynamisk seminarieledare och inspirerande som handledare. Om detta har många av hennes forskarstuderande vittnat. I samklang med sina kolleger skapade hon en öppen miljö på Historiska institutionen i Lund, där nya forskningsfält och teorier fick frodas. Det är signifikativt att doktoranderna i en festskrift tackade för "hennes pluralism, hennes beredskap och kapacitet att stödja nya idéer och öppna nya forskningsfält – att överskrida gränser."

Det var liv och lust, sprakande energi, intensiva debatter och glada skratt i Birgitta Odéns närhet. Hon var inte endast en djupt respekterad och beundrad forskare i vida kretsar. Hon var också en älskad människa.

Birgitta Odén har sannerligen märkts och gjort skillnad! Inte bara som "den första", utan genom lyskraften hos hennes personlighet och kreativiteten i hennes arbete som forskare och handledare.

Eva Österberg

Professor emerita i historia, Lunds universitet